

Vadzim Antsipau

Uniwersytet Zielonogórski
ORCID: 0009-0002-2863-3531
antipovvad@gmail.com

LEWICOWOŚĆ I PRAWICOWOŚĆ. ANALIZA DYNAMIKI IDEI W POLITYCE, GOSPODARCE I KULTURZE

STRESZCZENIE: Podział sceny politycznej na „lewicę” i „prawicę” odgrywa istotną rolę, lecz pozostaje niejednoznaczny i stale ewoluje. Niniejszy artykuł przedstawia historyczno-geograficzną analizę tych pojęć, ukazując ich genezę od czasów rewolucji francuskiej, poprzez dziewiętnasto- i dwudziestowieczne spory o naturę władzy politycznej oraz modele gospodarcze, aż po współczesne konflikty kulturowe. Szczególną uwagę poświęcono zmieniającym się kryteriom określającym przynależność do lewej lub prawej strony sceny politycznej, podkreślając ich zależność od kontekstu historycznego oraz przemian społeczno-ekonomicznych. Liczne przykłady pokazują, jak płynny i zależny od okoliczności pozostaje ten podział – ruchy i partie polityczne często zmieniały swoją klasyfikację wraz z upływem czasu. W zakończeniu artykuł proponuje ogólną zasadę pozwalającą precyzyjniej interpretować konflikty na przestrzeni różnych okresów historycznych, ujawniając niezmienny mechanizm kształtujący debaty polityczne oraz społeczne postawy w kontekście omawianego podziału.

SŁOWA KLUCZOWE: lewica, prawica, polityka, kultura, społeczeństwo, ekonomika

Wstęp

Podział stanowisk ideowych na „lewicowe” i „prawicowe” jest szeroko stosowany zarówno w środkach masowego przekazu, jak i w dyskusjach akademickich. Gdy mowa o partii politycznej, określonym ugrupowaniu czy poglądach konkretnej osoby, przypisanie etykiety „lewica” lub „prawica” często staje się pierwszym punktem odniesienia, który ma rzekomo umożliwić zrozumienie podstawowych przekonań danego podmiotu. Przyjmuje się zazwyczaj, że określenia te pozwalają natychmiast zrozumieć stanowisko wobec kwestii ekonomicznych, wartości kulturowych lub podejścia do podziału władzy. Problem polega jednak na tym, że sam podział na „lewicę” i „prawicę” jest bardzo dynamiczny i ulega znaczącym zmianom wraz z upływem czasu. Ponadto pozostaje otwarte pytanie, czy w ogóle istnieje wyraźny konsensus co do tego, jakie idee należy uznać za lewicowe, a jakie za prawicowe. Szczególnie wyraźnie niejednoznaczność ta ujawnia się w przestrzeni medialnej.

Dla zilustrowania złożoności i niejednoznaczności podziału na „lewicę” i „prawicę” można przywołać sytuację, gdy ten sam podmiot polityczny jest jednocześnie przypisywany do przeciwstawnych biegunów światopoglądowych. Szczególnie wyraźnym przykładem tego zjawiska są Niemcy w okresie III Rzeszy. Tradycyjnie historycy i politolodzy określają ten reżim jako prawicowy, a nawet skrajnie prawicowy: „Publikacje,

które wyznaczają główny kierunek badań nad narodowym socjalizmem, łączy w wielu przypadkach postrzeganie nazizmu jako formacji prawicowej, względnie skrajnie prawicowej¹.

Tymczasem we współczesnym dyskursie politycznym i medialnym można zaobserwować zupełnie przeciwstawne stanowiska: zwolennicy ruchów prawicowych coraz częściej próbują przedstawić Niemcy czasów III Rzeszy jako przykład ideologii lewicowej, eksponując przede wszystkim społeczne i ekonomiczne aspekty polityki tego państwa². Tak sprzeczne interpretacje potwierdzają konieczność wyraźniejszego sprecyzowania tego, co konkretnie kryje się pod pojęciami lewicowości i prawicowości.

Celem niniejszego artykułu jest ustalenie kryteriów, na podstawie których możliwe będzie jasne określenie, czy dane idee i podmioty polityczne są lewicowe, czy prawicowe. W pierwszej kolejności zostanie przedstawiony kontekst historyczny, w jakim wyłoniły się te pojęcia, a następnie prześlędzona będzie ewolucja ich znaczenia. W dalszej części pracy zostaną przeanalizowane główne kategorie, według których zwykle dokonuje się rozróżnienia między siłami lewicowymi i prawicowymi: charakter władzy politycznej, model ekonomiczny społeczeństwa oraz kwestie kulturowe. Ostatecznie podjęta zostanie próba wskazania ogólnej zasady, która pozwoli jednoznacznie przypisać podmiot do lewicy lub prawicy.

Specyfiką podejścia przyjętego w niniejszym artykule jest szeroki zakres historyczny i geograficzny analizy obejmującej okres od genezy podziału na „lewicę” i „prawicę” aż po współczesne konflikty kulturowe. W artykule omówione zostaną przykłady z różnych krajów, głównie Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych, co umożliwi wskazanie państw i sił politycznych, które w określonych okresach dziejowych wyznaczały globalne trendy i kształtowały kierunki rozwoju omawianych ruchów. Ponadto szeroka perspektywa czasowa pozwala dostrzec ogólne prawidłowości i uniwersalne zasady, które następnie mogą zostać wykorzystane w bardziej szczegółowych badaniach, prowadzonych w węższym kontekście lokalnym. Warto przy tym zaznaczyć, że opisywane tu zjawiska i konflikty nie ograniczają się wyłącznie do świata zachodniego, lecz mają charakter uniwersalny i występują także w wielu innych regionach, takich jak Ameryka Łacińska czy Azja.

1 D. Łukasiewicz, *Narodowy socjalizm: lewicowy czy prawicowy?*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2020, nr 44(4), s. 539.

2 Np. w artykule *Why Does Poilievre Keep Saying the Nazis Were Socialists?* autor analizuje zjawisko upowszechniania w mediach tezy o rzekomo socjalistycznym charakterze III Rzeszy oraz jej programowej bliskości z marksizmem. Autor wskazuje, że terminy takie jak „neomarksizm”, „radykałna lewica” czy „fasyzm” są dziś intensywnie wykorzystywane przez różne siły polityczne do dyskredytowania przeciwników mimo jednoznacznego konsensusu naukowego na temat prawicowego charakteru ideologii narodowosocjalistycznej. Zob. R. Granieri, *Why Is Poilievre Saying Nazis Were Socialists?*, The Yee, 26.11.2024, <https://theyee.ca/News/2024/11/26/Why-Poilievre-Saying-Nazis-Socialists> [dostęp 3.03.2025].

Rewolucja francuska jako początek podziału, polityczny charakter pierwotnego konfliktu oraz przejście debaty w obszar walki o klasę robotniczą

Początki podziału na „lewicę” i „prawicę” zwykle wiąże się z wydarzeniami rewolucji francuskiej z końca XVIII wieku. Podczas obrad Stanów Generalnych, a później Zgromadzenia Narodowego, deputowani usiedli w taki sposób, że po lewej stronie sali znaleźli się zwolennicy radykalnych zmian politycznych oraz ograniczenia władzy królewskiej, natomiast po prawej – obrońcy monarchii i tradycyjnego porządku społecznego. Ten początkowo czysto przestrzenny podział bardzo szybko nabral znaczenia ideowego i symbolicznego. Lewicą zaczęto określać tych, którzy opowiadali się za ustrojem republikańskim i poszerzeniem praw społeczeństwa, zaś prawicą tych, którzy dążyli do zachowania monarchii i tradycyjnych przywilejów stanowych³.

Należy podkreślić, że w początkowym okresie tego podziału nie istniały jeszcze wyraźne i szczegółowe koncepcje gospodarcze ani kulturowe, które jasno definiowałyby stanowiska lewicy i prawicy. Główną osią sporu była kwestia władzy państwowej: jak powinna być zorganizowana władza monarchy oraz jakie prawa i swobody powinny przysługiwać obywatelom. Zwolennicy „lewej” strony dążyli przede wszystkim do ograniczenia, a nawet całkowitego zniesienia rządów monarchicznych, podczas gdy zwolennicy prawej strony usiłowali zachować jej legitymizację oraz szerokie prerogatywy króla. Kwestie ekonomiczne i kulturowe, mające kluczowe znaczenie dla współczesnych debat między lewicą a prawicą, w tamtym okresie nie były jeszcze uformowane jako jasne stanowiska polityczne. Tym samym historyczne źródła konfliktu między „lewicą” a „prawicą” sprowadzały się głównie do pytania o sposób organizacji władzy publicznej. Moment ten jest niezwykle ważny, ponieważ pozwala dostrzec fundamentalną cechę, która od początku definiowała spór między omawianymi nurtami: lewica dążyła do decentralizacji władzy politycznej na rzecz szerszych warstw społeczeństwa, natomiast prawica opowiadała się za utrzymaniem jej koncentracji w rękach nielicznych.

Chociaż korzenie podziału na lewicę i prawicę sięgają czasów rewolucji francuskiej, to jednak pojęcia te nie były powszechnie używane w codziennym języku politycznym i publicystycznym aż do początku XX wieku. Jak zaznaczono wcześniej, początkowy podział opierał się przede wszystkim na kwestii władzy państwowej. Jednak już w XIX wieku w Europie oraz Stanach Zjednoczonych pojawiły się ruchy społeczne związane z nowymi ideami, które coraz wyraźniej koncentrowały się na kwestiach ekonomicznych oraz sytuacji klasy robotniczej. W Europie nurty te reprezentowały takie postacie jak Karol Marks, kojarzony z marksizmem, oraz Michaił Bakunin, będący jednym

³ Zob. F. Bienfait, W.E. van Beek, *Political Left and Right: Our Hands-On Logic*, „Journal of Social and Political Psychology” 2014, nr 2(1), s. 336-337.

z głównych przedstawicieli anarchizmu⁴. Filozofia Marksa szybko zdobyła popularność i stopniowo rozprzestrzeniła się z Europy Zachodniej do Ameryki oraz na Wschód, między innymi do Rosji.

W niniejszym tekście uwagę zwracamy nie tyle na samą ideę Marksa lub przedstawicieli socjalizmu, ile na jej kluczowe pojęcia ekonomiczne, takie jak kapitalizm, klasa robotnicza, środki produkcji i stosunki własnościowe, które zaczęły aktywnie funkcjonować w retoryce ruchów robotniczych i znacząco wpłynęły na percepcję lewicowych idei politycznych. W rezultacie „debaty o demokracji i równości przekształciły się w dyskusje o organizacji produkcji i dystrybucji, co doprowadziło do tego, że konserwatyści i liberałowie, popierający kapitalizm, wystąpili przeciwko socjalistom różnych odcieni”⁵.

Już na początku XX wieku ruchy socjaldemokratyczne zaczęły zdobywać władzę w różnych krajach europejskich, a szczególnie widoczne stało się to po zakończeniu pierwszej wojny światowej: „Partie socjalistyczne doszły do władzy w Szwecji (1920), Danii (1924) i Norwegii (1927); pierwszy rząd laburzystowski objął władzę w Wielkiej Brytanii pod koniec 1923 roku; lewica zwyciężyła we Francji w 1924 roku; natomiast w Belgii i Holandii socjaliści po raz pierwszy weszli do rządu w 1939 roku”⁶.

W tym okresie konfrontacja pomiędzy „lewicą” a „prawicą” w Europie w coraz większym stopniu sprowadzała się do walki z ruchami rewolucyjnymi: socjalistycznymi lub komunistycznymi. Warto jednak zauważyć, że współczesne terminy „lewicowy” i „prawicowy” bywają nieco mechanicznie przenoszone na wydarzenia początku XX wieku, podczas gdy sami uczestnicy tych konfliktów często nie używali takich etykiet. Monarchiści, konserwatyści, liberałowie, a także przedstawiciele Kościoła i wielkiego kapitału tworzyli szerokie koalicje skierowane przeciw socjalistom, niekiedy określając siebie jako blok prawicowy. Łączyła ich przede wszystkim idea ochrony własności prywatnej, tradycyjnej religii oraz istniejącego porządku politycznego przed radykalnymi zmianami. Jak zauważa Sandra Halperin, zagrożenie rewolucyjne przyczyniło się do powstania ogólnoeuropejskiego frontu antyrewolucyjnego, którego celem była „ochrona własności przed proletariackim radykalizmem” oraz „obrona religii przed marksistowskim ateizmem”⁷.

Konsolidacja sił prawicowych w odpowiedzi na zagrożenie rewolucyjne często przybierała wyjątkowo radykalne formy, takie jak szerokie represje, wprowadzenie stanu wyjątkowego oraz przejście do praktyk autorytarnych. Na przykład we Włoszech w 1922 roku lokalne elity poparły dojście do władzy Benito Mussoliniego, którego oddziały

4 Zob. I. Koberdowa, *Pierwsza Międzynarodówka 1864-1876. Sukcesy i porażki*, Warszawa 1987, s. 5, 30-31, 95.

5 A. Noël, J. Thérien, *Left and Right in Global Politics*, Cambridge 2008, s. 84.

6 S. Halperin, *War and Social Change in Modern Europe*, Cambridge 2004, s. 154.

7 *Ibidem*, s. 192-193.

faszystowskie brutalnie rozprawiły się z ruchem robotniczym. Podobna sytuacja miała miejsce w Bułgarii po zamachu stanu z 1923 roku, gdzie w wyniku kampanii tzw. białego terroru wymierzonego przeciwko lewicy zginęło od 10 do 30 tysięcy osób⁸. Zbliżone scenariusze zaobserwować można było również na Węgrzech, w Polsce oraz innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej, gdzie obawa przed „czerwonym zagrożeniem” doprowadziła do powstania konserwatywno-nacjonalistycznych dyktatur.

Antropolog David Graeber zauważa, że już pod koniec XIX wieku rosnące wpływy partii socjalistycznych w Europie doprowadziły do powstania swoistej społecznej infrastruktury lewicowej, która stała się bazą dla przyszłych lewicowych rządów:

Jednym z krajów, gdzie tego rodzaju partie święciły największe triumfy, byli Niemcy. Choć kanclerz Otto von Bismarck, twórca niemieckiej państwowości, ograniczył władzę parlamentu, rosnąca w szybkim tempie popularność partii robotniczych krzyżowała mu szyki, a sen z powiek spędzała mu perspektywa socjalistycznej większości czy nawet ludowego zrywu na modłę Komuny Paryskiej w nowo zjednoczonych Niemczech. Na zwycięstwo wyborcze socjalistów w 1878 roku zareagował dwojako: z jednej strony zdelegalizował partię socjalistyczną, związki zawodowe i lewicowe gazety; z drugiej zaś, kiedy te posunięcia okazały się nieskuteczne (socjaliści nadal stawali do wyborów i wygrywali je jako niezależni kandydaci), stworzył odgórną, państwową alternatywę dla darmowych szkół, zrzeszeń pracowniczych, towarzystw dobroczynnych, bibliotek, teatrów i innych oddolnie budowanych instytucji socjalistycznych⁹.

Jak podkreśla Graeber, model stworzony przez Bismarcka odgórnie stał się później wzorcem dla kolejnych reżimów lewicowych. Kiedy kilka dekad później partie lewicowe zaczęły przejmować władzę w różnych krajach europejskich, przyjęły właśnie ten hierarchiczny schemat, integrując już istniejące na poziomie lokalnym przychodnie, biblioteki, spółdzielnie kredytowe i robotnicze centra edukacyjne w scentralizowaną strukturę państwową. Tym samym antysocjalistyczne działania Bismarcka paradoksalnie stworzyły podstawę dla przyszłej organizacji rządów lewicowych.

Agenda ekonomiczna od lat 30. XX wieku, wojna kulturowa XXI wieku jako nowe kryterium konfliktu oraz polityka, ekonomia i kultura jako zmieniające się konteksty

Od lat 30. XX wieku w polityce zachodniej utrwala się agenda ekonomiczna, która przez kolejne dziesięciolecia stanie się kluczowym kryterium podziału na lewicę i prawicę. Punkt wyjścia dla tej nowej politycznej i ekonomicznej wizji znajduje się w Stanach Zjednoczonych, gdzie w konsekwencji Wielkiego Kryzysu do władzy dochodzi prezydent Franklin Delano Roosevelt. Wprowadza on politykę „Nowego Ładu” (ang. *New Deal*), której celem jest naprawa katastrofalnych skutków konserwatywnego podejścia do gospodarki, odpowiedzialnego za globalny kryzys. Właśnie ten model

⁸ Zob. *Ibidem*, s. 193.

⁹ D. Graeber, *Utopia regulaminów. O technologii, tępcie i ukrytych rozkoszach biurokracji*, przeł. M. Jedliński, Warszawa 2016, s. 192.

ekonomiczny, oparty na aktywnej interwencji państwa w rynek, stał się fundamentem lewicowej tożsamości politycznej XX wieku. Historyk David Kennedy podkreśla w tym kontekście: „Roosevelt dążył do poszerzenia roli państwa jako głównego instrumentu zapewniającego stabilność i bezpieczeństwo, które chciał wprowadzić do społeczeństwa amerykańskiego”¹⁰.

W tym samym okresie w Europie debaty ekonomiczne między lewicą a prawicą tymczasowo zeszły na drugi plan. Kontynent ogarnęły głębokie wstrząsy polityczne wywołane dojściem do władzy narodowych socjalistów w Niemczech oraz wybuchem drugiej wojny światowej. Dopiero po zakończeniu wojny, mniej więcej na początku lat 50. XX wieku, polityka europejska ponownie wróciła do dyskusji na temat tych problemów gospodarczych, które były już aktywnie podejmowane w Stanach Zjednoczonych. Warto jednak zauważyć, że jeśli przed wojną centralną kwestią politycznych dyskusji była „walka klas”, to po 1945 roku aspekt ten praktycznie zniknął z pola debaty publicznej. Jak pisze Graeber: „Pod koniec drugiej wojny światowej widmo buntu klasy robotniczej, które od stu lat tak nękało europejskie i północnoamerykańskie klasy rządzące, właściwie zniknęło. Wojna klasowa została bowiem zawieszona w wyniku cichego porozumienia”¹¹.

Właśnie na tle zaniku walki klasowej uformowała się nowa linia podziału między lewicą a prawicą – tym razem wokół kwestii regulacji gospodarczej oraz stopnia ingerencji państwa w procesy rynkowe. Jeśli podstawą nowego podziału na lewicę i prawicę stały się kwestie gospodarcze, na czym dokładnie polegała różnica między tymi dwoma modelami politycznymi? Począwszy od roku 1933 w Stanach Zjednoczonych, a od początku lat 50. XX wieku również w Europie Zachodniej, zaczęto wprowadzać nową koncepcję ekonomiczną, która z czasem stała się wyznacznikiem lewicowej myśli:

Ekonomiści nazywają to „epoką keynesowską”, ponieważ był to okres, w którym teorie ekonomiczne Johna Maynarda Keynesa, wcześniej będące już fundamentem Rooseveltowskiego Nowego Ładu w Stanach Zjednoczonych, zostały wprowadzone w życie niemal we wszystkich demokracjach przemysłowych na świecie¹².

Model keynesowski był całkowitym przeciwieństwem klasycznej doktryny ekonomicznej Adama Smitha, która opierała się na zasadzie minimalnej ingerencji państwa w procesy rynkowe oraz sprzeciwiała się nadmiernej regulacji i wysokim podatkom. W odróżnieniu od tego podejścia Keynes proponował aktywną rolę państwa w gospodarce, podkreślając konieczność regulowania rynków i zwiększania wydatków publicznych w celu stabilizacji ekonomicznej oraz zapewnienia powszechnego dobrobytu. Model ten nie tylko stał się impulsem do przewyciężenia skutków Wielkiego Kryzysu, ale także wyznaczał standardy polityki lewicowej aż do końca lat 70. XX wieku.

10 D.M. Kennedy, *What the New Deal Did*, „Political Science Quarterly” 2009, nr 124, s. 254.

11 D. Graeber, *Dług. Pierwsze pięć tysięcy lat*, przeł. B. Kuźniarz, Warszawa 2018, s. 551.

12 *Ibidem*, s. 552.

Warto jednak zauważyć, że w okresie dominacji modelu keynesowskiego w Stanach Zjednoczonych u władzy znajdowały się rządy zarówno Partii Demokratycznej, jak i Republikańskiej, mimo że ta ostatnia tradycyjnie kojarzona była z prawicą. Niemniej, analizując ten okres całościowo, można go zdecydowanie określić jako czas dominacji lewicowej agendy ekonomicznej.

Zasadnicza zmiana sytuacji nastąpiła na początku lat 80. XX wieku. Objęcie urzędu prezydenta Stanów Zjednoczonych przez Ronalda Reagana zapoczątkowało odejście od ekonomicznego modelu keynesowskiego na rzecz neoliberalizmu. Równolegle w Wielkiej Brytanii podobny zwrot polityczny przeprowadziła Margaret Thatcher. Nowy neoliberalny system gospodarczy opierał się na radykalnym zmniejszeniu roli państwa w gospodarce, obniżeniu podatków oraz znacznym poszerzeniu swobody działalności gospodarczej. Centralnym założeniem tego podejścia było przekonanie, że bogactwo skoncentrowane w górnych warstwach społecznych stopniowo „przesączy się” w dół, zapewniając wzrost dobrobytu szerokim warstwom społeczeństwa. Jak wskazują badacze David Hope i Julian Limberg, w okresie tym obciążenie podatkowe najbogatszych obywateli w krajach OECD zostało obniżone średnio o ponad 30%, przy czym największe cięcia podatków miały miejsce właśnie w drugiej połowie lat 80. w Stanach Zjednoczonych oraz innych krajach Zachodu¹³.

Celem niniejszej analizy nie jest jednak ocena skuteczności lub sprawiedliwości modelu neoliberalnego – istotne jest jedynie wskazanie, że stał się on podstawą współczesnej prawicowej tożsamości ekonomicznej. Przejście do systemu neoliberalnego spowodowało, że różnice między lewicą a prawicą stały się znacznie bardziej wyraziste niż pod koniec XIX czy na początku XX wieku:

Język antybiurokratycznego indywidualizmu stopniowo przejęła i wyostrzyła prawica, domagająca się „rynkowych rozwiązań” każdego społecznego problemu. Tymczasem lewica głównego nurtu coraz częściej ogranicza się do bezsilnej szamotaniny, usiłując ratować resztki dawnego państwa opiekuńczego¹⁴.

Z powyższego cytatu wyraźnie wynika, że prawicowa agenda polityczna w dużej mierze realizuje się właśnie poprzez określoną wizję ekonomicznego modelu społeczeństwa, dla której zasadniczym kryterium jest idea wolnego rynku.

Po przyjęciu przez kraje zachodnie neoliberalnej koncepcji gospodarki, opartej na ograniczeniu roli państwa w procesach rynkowych, różnice między lewicą i prawicą uległy dalszemu wyostreniu. Niektóre państwa, szczególnie w Europie Północnej (np. Szwecja czy Norwegia), nie dokonały jednak od końca lat 70. równie radykalnego zwrotu w kierunku neoliberalizmu. W krajach tych w dalszym ciągu akcentowano społeczny wymiar polityki gospodarczej, utrzymując aktywną rolę państwa w regulo-

13 Zob. D. Hope, J. Limberg, *The Economic Consequences of Major Tax Cuts for the Rich*, „LSE International Inequalities Institute Working Paper” 2020, nr 55, s. 7-9.

14 D. Graeber, *Utopia regulaminów...*, s. 11.

waniu rynku oraz wysokie podatki służące efektywnej redystrybucji dóbr publicznych i utrzymaniu społecznej równości.

Wynika z tego, że chociaż różnice między modelami lewicowymi i prawicowymi uległy znacznym zmianom od czasów rewolucji francuskiej, zachował się jednak pewien ogólny, niezmienny w swej istocie, schemat podziału. Jeśli w XVIII-XIX wieku główną osią sporu była kwestia koncentracji władzy politycznej, a w XX wieku podstawową rolę odgrywały różnice dotyczące regulacji gospodarczych, to obecnie obserwujemy fundamentalne przeciwstawienie indywidualizmu i kolektywizmu. Lewicowy paradygmat kładzie nacisk na konieczność zapewnienia dobrobytu szerokim warstwom społeczeństwa za pomocą mechanizmów zbiorowych, przede wszystkim poprzez instytucje państwowe reprezentujące interesy większości. Model prawicowy natomiast opiera się na zasadach indywidualizmu, zakładając, że promowanie osobistej wolności oraz inicjatywy jednostek prowadzi w efekcie do ogólnego dobrobytu i rozwoju całego społeczeństwa.

Jednak pod koniec XX wieku kwestie ekonomiczne przestały być jedyną, a być może nawet najważniejszą osią sporu między lewicą a prawicą. Na pierwszy plan zaczęły wysuwać się zagadnienia kulturowe. Po zakończeniu drugiej wojny światowej w społeczeństwach zachodnich znacząco wzrosło znaczenie rozmaitych ruchów społecznych, które dążyły do obrony praw grup marginalizowanych i dyskryminowanych: ruchów feministycznych, ruchu na rzecz praw ludności afroamerykańskiej w Stanach Zjednoczonych, społeczności LGBT oraz innych grup mniejszościowych. Jak zauważa Robert Schaeffer, ruchy te „tworzyły społeczności ekonomiczne, polityczne i kulturowe, zarówno materialne, jak i niematerialne, które były niezbędne dla realizacji, wspierania oraz promowania zmian społecznych”¹⁵. W tym samym czasie znacząco wzrosła także rola organizacji międzynarodowych, które przyczyniły się do upowszechnienia idei równości i sprawiedliwości społecznej na poziomie globalnym.

Istotną cechą końca XX i początku XXI wieku było to, że walka prowadzona przez te ruchy społeczne była odbierana raczej jako sprzeciw wobec konserwatywnych tradycji kulturowych niż jako element konkretnego programu partyjnego czy jasno określonej idei politycznej. Przez kilka dekad konflikty związane z prawami mniejszości nie miały wyraźnego powiązania z tradycyjnym podziałem na lewicę i prawicę, lecz były raczej postrzegane jako wyzwanie rzucone utrwalonym normom społecznym. Co istotne, mimo że początkowo nie stanowiły formalnej części programów partyjnych, ruchy te tworzyły podstawę, na której w przyszłości miało dojść do wyraźniejszego rozgraniczenia światopoglądowego.

Już wówczas podejmowano jednak próby wykorzystania kwestii kulturowych jako narzędzia politycznego. Na przykład w 1992 roku amerykański polityk Pat Buchanan,

15 R.K. Schaeffer, *Social Movements and Global Social Change. The Rising Tide*, Lanham 2014, s. 174.

kandydujący w wyborach prezydenckich z ramienia Partii Republikańskiej, usiłował uczynić z konfliktu kulturowego główny motyw swojej kampanii wyborczej:

Program, który Bill i Hillary Clintonowie chcą narzucić Ameryce – aborcja na żądanie, test poglądów dla Sądu Najwyższego, prawa homoseksualistów, dyskryminacja szkół religijnych, kobiety w oddziałach bojowych – to rzeczywiście są zmiany. Ale to nie są te zmiany, których chce Ameryka. To nie są te zmiany, których Ameryka potrzebuje. I to nie są te zmiany, które możemy zaakceptować w kraju, który wciąż jeszcze nazywamy krajem Boga¹⁶.

Pomimo prób Pata Buchanana, by zaostrzyć konflikt kulturowy, jego retoryka nie zdobyła wówczas szerokiego poparcia i nie stała się dominującym elementem politycznej agendy. Jednak w kolejnych dekadach sytuacja uległa istotnym zmianom – kwestie kulturowe znalazły się w samym centrum konfliktu między lewicą a prawicą.

Już około 2010 roku sytuacja zaczęła nabierać nowego, jakościowo odmiennego charakteru, przede wszystkim za sprawą rozwoju i rosnącego znaczenia mediów społecznościowych. Kwestie kulturowe stały się coraz bardziej upolitycznione, wzmacniając społeczną polaryzację i przekształcając się w kluczową arenę światopoglądowego sporu między siłami lewicowymi i prawicowymi. Główne tematy, które znalazły się w centrum tego sporu, dotyczyły polityki migracyjnej i praw człowieka – w szczególności równości płci, prawa do aborcji oraz praw mniejszości etnicznych, narodowych i seksualnych.

W okresie od 1994 do 2014 roku w Stanach Zjednoczonych zaobserwować można wzrost polaryzacji politycznej wśród obywateli najbardziej zaangażowanych w życie publiczne. Widoczna jest tendencja do przesuwania się poglądów tej grupy ku skrajnym stanowiskom liberalnym lub konserwatywnym, co dodatkowo pogłębia podziały między zwolennikami lewicy a prawicy. Jednocześnie znacząco maleje odsetek osób zajmujących pozycje umiarkowane, a przeciętne stanowiska demokratów i republikanów oddalają się od siebie, wyraźnie wskazując na rosnącą segregację światopoglądową¹⁷.

W wybranych krajach, takich jak Korea Południowa, Stany Zjednoczone, Niemcy oraz Wielka Brytania, od lat 90. XX wieku do początku lat 20. XXI wieku uwidacznia się narastająca różnica światopoglądowa między młodymi kobietami a młodymi mężczyznami. Młode kobiety coraz wyraźniej deklarują poparcie dla stanowisk liberalnych, natomiast młodzi mężczyźni przeciwnie – częściej identyfikują się z poglądami o charakterze konserwatywnym. Szczególnie widoczne jest to w ostatnich latach, kiedy to dysproporcja między postawami obu płci uległa dalszemu pogłębieniu¹⁸.

16 P.J. Buchanan, *1992 Republican National Convention Address*, *American Rhetoric* 1992, <https://www.americanrhetoric.com/speeches/patrickbuchanan1992rnc.htm> [dostęp 1.03.2025].

17 Pew Research Center, *Political Polarization in the American Public*, 12.06.2014, <https://www.pewresearch.org/politics/2014/06/12/section-1-growing-ideological-consistency> [dostęp 1.03.2025].

18 *A new global gender divide is emerging*, *Financial Times* 2024, <https://www.ft.com/content/29fd9b5c-2f35-41bf-9d4c-994db4e12998> [dostęp 1.03.2025].

Na początku lat 20. XXI wieku tendencja ta przybrała formę pełnowymiarowej wojny kulturowej – pojęcia zaproponowanego przez socjologa Jamesa Davisona Huntera¹⁹. Koncepcja ta opisywała konflikty wartości między różnymi grupami społecznymi w społeczeństwie amerykańskim, jednak obecnie wojna kulturowa znacznie rozszerzyła swój zasięg, stając się masowym, globalnym zjawiskiem wykorzystywanym bezpośrednio w politycznej konfrontacji pomiędzy lewicą a prawicą.

Jednocześnie sama natura wojny kulturowej, opisana przez Huntera w 1991 roku, zachowała swoją aktualność, przy czym jej kontury stały się jeszcze bardziej wyraziste. Według niego każda ze stron konfliktu reprezentuje odrębny wszechświat moralny z własnymi wartościami i sposobami argumentacji: „Każda ze stron kulturowego sporu posługuje się odmiennym językiem moralnym, innym sposobem prowadzenia debaty i przekonywania. Każda ze stron reprezentuje wartości osobnej i konkurencyjnej moralnej galaktyki. Są one rzeczywiście »światami oddzielonymi«”²⁰. Współczesne media społecznościowe nie tylko uwidoczniły te głębokie różnice, ale również znacząco je wzmocniły, nadając konfliktowi wymiar bardziej masowy i radykalny.

Istotnym czynnikiem, który znacząco wpłynął na zaostrzenie konfliktu kulturowego, była rola mediów społecznościowych jako głównego źródła informacji dla dużej części społeczeństwa. Według badania przeprowadzonego przez Pew Research Center (2024) platformy takie jak TikTok, X (dawniej Twitter), Facebook oraz Instagram stały się głównymi kanałami rozpowszechniania informacji politycznych, co doprowadziło do wzrostu znaczenia influencerów oraz pogłębienia poglądowych podziałów wśród użytkowników aktywnie zaangażowanych w dyskusje internetowe²¹.

Wyraźnym przykładem tego procesu stało się przejęcie serwisu społecznościowego Twitter przez Elona Muska w 2022 roku, po którym nastąpił gwałtowny wzrost aktywności kont prawicowych oraz nasilenie związanej z nimi retoryki. Według badań Hickeya i współautorów po przejęciu platformy przez Muska liczba publikacji zawierających radykalnie prawicowy dyskurs znacząco wzrosła²². Właśnie w kontekście tej zaostrzającej się konfrontacji pojawiły się nowe symbole sporu kulturowego, wśród których szczególnie miejsce zajmuje koncepcja DEI (*diversity, equity, inclusion* – różnorodność, równość i inkluzywność). Pierwotnie skierowana na tworzenie równych warunków dla historycznie marginalizowanych grup, koncepcja DEI została przez siły

19 W opracowaniu *Culture Wars: The Struggle to Define America* autor wskazuje, że termin „wojna kulturowa” zaczął zdobywać popularność: „The idea of a culture war taking place in America will be familiar to some; the term has of late become a topic of conversation in certain circles”. Zob. J.D. Hunter, *Culture Wars: The Struggle to Define America*, New York 1991, s. 10-11.

20 *Ibidem*, s. 128.

21 Zob. Pew Research Center, *How Americans Get News on TikTok, X, Facebook and Instagram*, 12.06.2024, <https://www.pewresearch.org/journalism/2024/06/12/how-americans-get-news-on-tiktok-x-facebook-and-instagram> [dostęp 2.03.2025].

22 Zob. D. Hickey, D.M. Fessler, K. Lerman, K. Burghardt, *X under Musk's leadership: Substantial hate and no reduction in inauthentic activity*, „PLOS ONE” 2025, nr 20(2), s. 9-12.

prawicowe przekształcona w przedmiot ostrej krytyki oraz ataków jako symbol radykalnej, lewicowej agendy, rzekomo zagrażającej tradycyjnym wartościom społecznym.

Napięcia wokół kwestii kulturowych szczególnie wyraźnie uwidoczniły się w 2025 roku, kiedy jednym z pierwszych działań Donalda Trumpa po ponownym objęciu urzędu prezydenta było wydanie szeregu dekrétów skierowanych przeciw polityce DEI oraz „lewicowej agendzie kulturowej”, związanej z kwestiami równości i różnorodności. Ten epizod jeszcze raz wyraźnie ukazał, jak kluczowe znaczenie w politycznej rywalizacji zyskał aspekt kulturowy, w niektórych przypadkach niemal całkowicie zastępując kwestie ekonomiczne, które dominowały wcześniej²³.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, możemy dostrzec wyraźne przesunięcie punktu ciężkości w rywalizacji między lewicą a prawicą. Od początkowego konfliktu dotyczącego organizacji władzy politycznej, poprzez ekonomiczne spory XX wieku, obserwujemy dziś głęboką i bardzo wyraźną konfrontację na płaszczyźnie kulturowej, typową dla współczesnej epoki.

Czy możliwe jest jednak sformułowanie bardziej precyzyjnego kryterium, które pozwoliłoby określić istotę współczesnej konfrontacji kulturowej pomiędzy lewicą a prawicą? Wcześniej analizując kwestie władzy politycznej oraz ekonomii, wskazaliśmy na jeden wspólny element, który od początku charakteryzował ruchy lewicowe – było nim dążenie do poszerzenia kręgu osób uczestniczących w sprawowaniu władzy lub zapewnienia dostępu do zasobów coraz szerszym grupom społecznym. W XVIII wieku zasada ta przejawiała się w opozycji wobec absolutnej władzy monarszej, zaś w XX wieku – w walce o bardziej równy dostęp do dóbr ekonomicznych. Współcześnie, w epoce konfliktów kulturowych, zasada ta pozostaje aktualna, ale nabiera innego znaczenia. Lewica dąży dziś przede wszystkim do poszerzenia praw i zwiększenia wpływu tych grup społecznych, które wcześniej były wykluczone z pełnoprawnego uczestnictwa w życiu społecznym i kulturowym. Natomiast prawica występuje tu w roli obrońcy tradycyjnego ładu społecznego, który – w jej opinii – jest zagrożony właśnie przez tego rodzaju procesy emancypacyjne.

23 Jednym z takich dekrétów był dekret o likwidacji federalnych programów Diversity, Equity, Inclusion (DEI), który zlikwidował biura oraz inicjatywy związane z różnorodnością i równością w strukturach państwowych. Zob. The White House, Executive Order on Ending Radical and Wasteful Government DEI Programs and Preferencing, 20.01.2025, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2025/01/20/executive-order-ending-government-dei-programs> [dostęp 3.03.2025]; dekret o zakończeniu pozytywnej dyskryminacji (*affirmative action*) i przywróceniu zasad merytokracji w kontraktach federalnych oraz polityce zatrudnienia. Zob. The White House, Executive Order on Ending Illegal Discrimination and Restoring Merit-Based Opportunity, 21.01.2025, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2025/01/21/executive-order-restoring-merit-based-opportunity> [dostęp 3.03.2025]; a także dekret o zakazie uznawania tożsamości płciowej innej niż biologiczna płeć w polityce federalnej. Zob. The White House, Executive Order on Defending Women from Gender Ideology Extremism and Restoring Biological Truth to the Federal Government, 20.01.2025, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2025/01/20/executive-order-restoring-biological-truth> [dostęp 3.03.2025].

W kontekście opisywanego tu konfliktu pojawia się jeszcze jedno istotne i niejednoznaczne pytanie: w stronę którego modelu organizacji społeczeństwa – liberalnego czy autorytarnego – skłaniają się współczesne siły lewicowe i prawicowe? W początkowym okresie, w czasach rewolucji francuskiej, podział na „lewicę” i „prawicę” bezpośrednio dotyczył stosunku do kwestii ustroju społecznego, a dokładniej mówiąc – konfliktu między liberalnym modelem państwa a autorytaryzmem. Jednak w ciągu XX wieku ten aspekt stracił swoje znaczenie. W miarę jak większość krajów zachodnich przyjęła ustrój demokratyczny, kwestia politycznej organizacji społeczeństwa zeszła na dalszy plan, a rywalizacja między lewicą i prawicą przeniosła się najpierw na grunt ekonomiczny, a następnie kulturowy.

Czy jednak oznacza to, że kwestia demokracji i autorytaryzmu została całkowicie rozstrzygnięta i zamknięta? Wydaje się, że raczej przestała być ona otwarcie analizowana i uwzględniana przy klasyfikacji sił politycznych. W konsekwencji coraz częściej zdarzają się sytuacje, gdy reżimy autorytarne są przypisywane do „lewicy” lub „prawicy” wyłącznie na podstawie przyjętych przez nie rozwiązań ekonomicznych lub kulturowych. Szczególnie wymownym przykładem takiej sytuacji pozostają Niemcy z czasów III Rzeszy, które dziś przez różne grupy określane są naprzemiennie jako lewicowe lub prawicowe, zależnie od tego, które kryterium – ekonomiczne czy kulturowe – zostanie wzięte pod uwagę. Tym samym kwestia demokratycznego lub autorytarnego charakteru władzy nie tyle została ostatecznie rozstrzygnięta, ile raczej przestała być wyraźną brana pod uwagę przy definiowaniu lewicowych i prawicowych tożsamości politycznych.

Zakończenie

Podsumowując rozważania, wyraźnie dostrzegamy, jak terminy „lewicowość” i „prawicowość” przeszły długą i dynamiczną drogę ewolucji. Nigdy nie stanowiły one sztywnych kategorii, co więcej – nieustannie zmieniała się ich kluczowa treść: od walki o władzę i demokrację, przez kwestie redystrybucji ekonomicznej, aż po współczesne konflikty kulturowe. Różne były obszary konfliktu, ewoluowały kryteria, lecz nie uległ przekształceniu fundamentalny mechanizm stojący u podstaw sporu.

Jeśli więc spróbujemy wskazać jeden precyzyjny i niezmienny wyróżnik, pozwalający jednoznacznie stwierdzić, czy dana idea jest lewicowa, czy prawicowa, napotkamy na poważne trudności. Konkretny wyróżnik okazuje się bowiem zawsze dynamiczny i ściśle zależny od kontekstu historycznego – jak mogliśmy zauważyć, zmieniał się on od epoki do epoki: od kwestii koncentracji władzy politycznej w rękach monarchy w XVIII wieku, poprzez ekonomiczne mechanizmy redystrybucji w XX wieku, aż do dzisiejszych konfliktów o charakterze społecznym i kulturowym. Mimo tak dużej zmienności historycznej konkretnych kryteriów po dokładniejszej analizie staje się

jednak jasne, że kryje się za nimi pewna ogólna, głębsza zasada, pozostająca niezmienna przez cały okres kształtowania się tych nurtów politycznych.

Z naszej perspektywy zasada ta może polegać na tym, że ruchy lewicowe nieustannie dążą do rozszerzenia kręgu osób mających dostęp do określonego dobra społecznego, które w danym momencie historycznym uznają za kluczowe. Z kolei ruchy prawicowe powstają i funkcjonują jako reakcja na te inicjatywy, usiłując zachować tradycyjne normy, utrwalone porządki społeczne i istniejące struktury. Prowadzi to do interesującego wniosku: idea prawicowa jest w znacznym stopniu uwarunkowana przez działania lewicy i może istnieć jedynie jako reakcja na jej postulaty. Każdy nowy problem społeczny nieuchronnie prowadzi do transformacji ruchów lewicowych, zmuszając je do formułowania nowych żądań i celów, na które z kolei reagują siły prawicowe, dostosowując swoje stanowiska oraz argumenty. Właśnie ta wzajemna dynamika oraz ciągła reinterpretacja celów i wartości sprawiają, że kategorie „lewicowości” i „prawicowości” pozostają żywe i aktualne przez kilka już stuleci.

Interesującą cechą tego nieustannego konfliktu jest sposób, w jaki radykalne idee lewicowe z czasem stają się częścią społecznego konsensusu, a ich wcześniejsi przeciwnicy – przedstawiciele prawicy – zaczynają traktować je jako coś oczywistego, niemal jako własną tradycję. Demokracja, o którą niegdyś toczyły się zażarte boje polityczne, jest dziś przez prawicę postrzegana jako oczywisty, naturalny porządek społeczny²⁴. Podobnie idee gospodarcze, które kiedyś budziły poważne spory i konflikty, zostały albo włączone do ogólnie akceptowanego konsensusu, albo też wyparte przez dominujący dziś w wielu krajach Zachodu model neoliberalny. Obecnie obserwujemy analogiczny proces w sferze konfliktów kulturowych. Problemy, które dzisiaj wzbudzają gorące dyskusje – takie jak równość czy uznanie praw mniejszości – z czasem mogą stać się częścią akceptowanej przez wszystkich codzienności, ustępując miejsca kolejnym kwestiom i wyzwaniom. W tej chwili trudno jednoznacznie przewidzieć, jak zakończy się obecny etap tej wojny kulturowej. Można jednak przypuszczać, że w dłuższej perspektywie jeden z obecnych nurtów – lewicowy lub prawicowy – osiągnie częściową przewagę, definiując nową rzeczywistość społeczną i polityczną na kolejne lata.

Bibliografia

- A new global gender divide is emerging*, Financial Times 2024, <https://www.ft.com/content/29fd9b5c-2f35-41bf-9d4c-994db4e12998> [dostęp 1.03.2025].
- Bienfait F., Beek van W.E., *Political Left and Right: Our Hands-On Logic*, „Journal of Social and Political Psychology” 2014, nr 2(1).

²⁴ Jako przykład można przywołać badanie Daniela Ziblatta, który zauważa, że pomyślny rozwój demokracji zależał w znacznym stopniu od tego, na ile partie konserwatywne były gotowe zaakceptować i włączyć instytucje demokratyczne, czyniąc je częścią własnej tradycji politycznej. Zob. D. Zibblatt, *Conservative Parties and the Birth of Democracy*, Cambridge 2017, s. 20-21.

- Buchanan P.J., *1992 Republican National Convention Address*, American Rhetoric 1992, <https://www.americanrhetoric.com/speeches/patrickbuchanan1992rnc.htm> [dostęp 1.03.2025].
- Graeber D., *Dług. Pierwsze pięć tysięcy lat*, przeł. B. Kuźniarz, Warszawa 2018.
- Graeber D., *Utopia regulaminów. O technologii, tępcie i ukrytych rozkoszach biurokracji*, przeł. M. Jedliński, Warszawa 2016.
- Granieri R., *Why Is Poilievre Saying Nazis Were Socialists?*, The Tyee, 26.11.2024, <https://thetyee.ca/News/2024/11/26/Why-Poilievre-Saying-Nazis-Socialists> [dostęp 3.03.2025].
- Halperin S., *War and Social Change in Modern Europe*, Cambridge 2004.
- Hickey D., Fessler M.D., Lerman K., Burghardt K., *X under Musk's leadership: Substantial hate and no reduction in inauthentic activity*, „PLOS ONE” 2025, nr 20(2).
- Hope D., Limberg J., *The Economic Consequences of Major Tax Cuts for the Rich*, „LSE International Inequalities Institute Working Paper” 2020, nr 55.
- Hunter J.D., *Culture Wars: The Struggle to Define America*, New York 1991.
- Kennedy D.M., *What the New Deal Did*, „Political Science Quarterly” 2009, nr 124.
- Koberdowa I., *Pierwsza Międzynarodówka 1864-1876. Sukcesy i porażki*, Warszawa 1987.
- Łukasiewicz D., *Narodowy socjalizm: lewicowy czy prawicowy?*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2020, nr 44(4).
- Noël A., Thérien J., *Left and Right in Global Politics*, Cambridge 2008.
- Pew Research Center, *How Americans Get News on TikTok, X, Facebook and Instagram*, 12.06.2024, <https://www.pewresearch.org/journalism/2024/06/12/how-americans-get-news-on-tiktok-x-facebook-and-instagram> [dostęp 2.03.2025].
- Pew Research Center, *Political Polarization in the American Public*, 12.06.2014, <https://www.pewresearch.org/politics/2014/06/12/section-1-growing-ideological-consistency> [dostęp 1.03.2025].
- Schaeffer R.K., *Social Movements and Global Social Change. The Rising Tide*, Lanham 2014.
- The White House, Executive Order on Defending Women from Gender Ideology Extremism and Restoring Biological Truth to the Federal Government, 20.01.2025, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2025/01/20/executive-order-restoring-biological-truth> [dostęp 3.03.2025].
- The White House, Executive Order on Ending Illegal Discrimination and Restoring Merit-Based Opportunity, 21.01.2025, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2025/01/21/executive-order-restoring-merit-based-opportunity> [dostęp 3.03.2025].
- The White House, Executive Order on Ending Radical and Wasteful Government DEI Programs and Preferencing, 20.01.2025, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2025/01/20/executive-order-ending-government-dei-programs> [dostęp 3.03.2025].
- Ziblatt D., *Conservative Parties and the Birth of Democracy*, Cambridge 2017.

Leftism and Rightism. An Analysis of the Dynamics of Ideas in Politics, Economics, and Culture

ABSTRACT: The distinction between political “left” and “right” remains crucial yet ambiguous and ever-changing. This article provides a historical and geographical analysis of these concepts, tracing their origins from the French Revolution through nineteenth- and twentieth-century debates on political authority and economic models, up to today’s cultural conflicts. Special attention is given to the evolving criteria defining left-wing and right-wing positions, highlighting their dependence on historical context and socio-economic transformations. Numerous examples illustrate how dynamic and context-sensitive this division remains, as movements and parties have often shifted between categories over time. Finally, the article proposes a general principle for clearly interpreting conflicts across historical periods, revealing a constant underlying mechanism that shapes political debates and social attitudes within the context of the left-right division.

KEYWORDS: left, right, politics, culture, society, economics

Vadzim ANTSIPAU – magister filozofii, doktorant w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu Zielonogórskiego w dyscyplinie filozofia. Ukończył studia licencjackie na Wydziale Filozofii i Nauk Społecznych Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego (2019), broniąc pracę dyplomową pt. *Argumentacja w kontekście społecznym: analiza logiczno-komunikacyjna*. Studia magisterskie kontynuował na kierunku filozofia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Zielonogórskiego, w 2023 roku obronił pracę pt. *Analiza porównawcza koncepcyjnego urzędzenia społeczeństwa w pismach Johna Locke'a i Karola Marksa*. W latach 2019-2021 był wykładowcą filozofii i logiki na Białoruskim Państwowym Uniwersytecie Informatyki i Radioelektroniki w Mińsku. Od 2023 roku realizuje studia doktoranckie, zajmując się filozofią społeczną. Zainteresowania badawcze obejmują filozofię społeczną, w szczególności koncepcje organizacji społeczeństwa oraz porównawcze studia myśli społeczno-politycznej. Dodatkowo interesuje się zagadnieniami logiki i teorii argumentacji.